

UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde Ege Bölgesi Ceneviz Kaleleri

Genoese Castles of Aegean Region on the UNESCO World Heritage Tentative List

Lale YILMAZ

Özet

¹Mersin Üniversitesi, Turizm
Fakültesi, Mersin, Türkiye

ORCID:

L.Y.: 0000-0002-3767-6499

Corresponding Author:

Lale YILMAZ

Email:

laleyilmaz@mersin.edu.tr

Citation: Yılmaz, L. (2021). UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde Ege Bölgesi Ceneviz Kaleleri. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11 (3): 577-596.

Submitted: 13.08.2021

Accepted: 22.09.2021

2013 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde "Ceneviz Ticaret Yolu'nda Akdeniz'den Karadeniz'e kadar Kale ve Surlu Yerleşimler" başlığı oluşturulmuş, Türkiye'de seçilen tarihi kaleler listede yer almış ve liste 2020 yılında eklenen yapılarla güncellenmiştir. Listede Türkiye dışında uluslararası bileşen olarak Ukrayna Kırım Özerk Bölgesi'ndeki kale yapıları da bulunmaktadır. Türkiye'den İstanbul'da Yoros Kalesi, Galata Kulesi, İzmir'de Foça Kalesi, Çeşme Kalesi, Güvercinada Kalesi ve Kuşadası kent surları, Çandarlı Kalesi, Bartın'da Amasra Kalesi, Düzce'de Akçakoca Kalesi, Sinop Kalesi ulusal bileşenler başlığı altında seri adaylık dosyasında yer almıştır. Ceneviz kolonileri Orta Bizans döneminden itibaren ticaret imtiyazı edinerek başta İstanbul olmak üzere Ege ve Karadeniz'de ticaret kolonileri işleviyle kurulmuştur. Anadolu'nun kıyı bölgelerinde Bizans döneminde inşa edilen bazı kale yapıları Ceneviz yönetimine geçmiş veya Cenevizler tarafından yeniden inşa edilmiştir. Bölgede Türk egemenliğinin sağlanmasıyla, Osmanlı döneminde de onarım ve yeniden inşa ile varlığını sürdüren kaleler, kültürlerarası Akdeniz mimari niteliklerini yansıtan savunma yapıları olarak günümüzde somut kültürel miras kapsamında değerlendirilmektedir. Çalışmada Ege Bölgesi'nde Ceneviz kolonilerinin egemenliğinde bulunan kalelerin somut kültürel miras ve kültürel miras turizmi kapsamında ulusal ve uluslararası nitelikleri ve önemi konu alınmıştır. Konuyla ilgili literatür araştırması gerçekleştirilmiş, UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer alan kale ve surlu yerleşimler ile Türkiye'de belirlenen "Ceneviz Ticaret Yolu"nda yer alan kale ve surlu yerleşimler değerlendirilmiştir. Tarih boyunca Anadolu'da Cenevizli tüccarlar tarafından gerçekleştirilen ticaret faaliyeti kapsamında Türkiye kıyılarında Ceneviz kolonilerinin kurulduğu bölgelerde yer alan kaleler yoluyla Anadolu kıyılarının deniz yolu ve ticaret güzergâhında merkezi önem taşıyan Ege Bölgesi'nin Ortaçağ Akdeniz kültürüne ait somut kültürel miras varlığı tartışılmıştır. UNESCO'nun Dünya Miras Geçici Listesi'nde yer alan "Ceneviz Ticaret Yolu'nda Akdeniz'den Karadeniz'e kadar Kale ve Surlu Yerleşimler" tarihi bellek ve kültürel çeşitlilik bağlamında kültürel miras turizmine katkı sunmaktadır. Bu nedenle Ege Bölgesi kalelerinin bağlı bulunduğu güzergâhın yeniden canlandırılması amacıyla ulusal ve uluslararası kapsamda kültürel miras tematik tur destinasyonlarında yer almasının Akdeniz'de uluslararası kültürel etkileşimin sürdürülebilirliği bakımından yararlı olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: UNESCO, Kültürel miras, Turizm, Ceneviz, Kale

Abstract

In 2013, "Trading Posts and Fortifications on Genoese Trade Routes from the Mediterranean to the Black Sea" was created in In 2013, "Trading Posts and Fortifications on Genoese Trade Routes from the Mediterranean to the Black Sea" was created for the UNESCO World Heritage Tentative List. Turkey has taken place with selected historical castles, and the list updated in 2020. Except for Turkey, as an international component, the castles of Crimea Autonomous Region, Ukraine, are located on the list. Yoros Castle, Galata Tower in Istanbul, Foça, Çeşme, Guvercinada Castle and Kusadasi city walls, Amasra Castle in Bartın, Akcakoca Castle in Duzce, and Sinop Castle took place in the nomination file as national components. Genoese colonies were established as trade colonies in the Aegean and Black Sea, especially in Istanbul, by acquiring trade privileges from the Medieval Byzantine Era. Some castles built during the Byzantine era in the coastal regions of Anatolia passed under the Genoese rule or were even rebuilt by the Genoese. The castles and the fortified settlements, which continued their existence with the restoration and reconstruction in the Ottoman era with the Turkish domination in the region, are considered tangible cultural heritage that reflects the qualities of intercultural Mediterranean architecture. The study discusses the national and international qualities and importance of the castles, which are under the domination of the Genoese colonies in the Aegean Region, within the scope of tangible cultural heritage and cultural heritage tourism. A research study on the subject has been carried out, and the castles and fortified structures in the UNESCO World Heritage Tentative List and the castles and fortified settlements located on the "Genoese Trade Route" in Turkey were investigated and compared. "Trading Posts and Fortifications on Genoese Trade Routes from the Mediterranean to the Black Sea", which is on the UNESCO's World Heritage Tentative List, contributes to cultural heritage tourism in the context of historical memory and cultural diversity. For this reason, it has been concluded that it will be beneficial for the sustainability of international cultural interaction in the Mediterranean to be promoted as a cultural heritage tourism destination at the national and international level to revitalize the route to which the Aegean Region castles are connected.

Keywords: UNESCO, Cultural heritage, Tourism, Genoese, Castle

1. GİRİŞ

Akdeniz'de liman yerleşmeleri, ulaşım ve ticaret güzergâhları tarih boyunca gelişimini sürdürerek uluslararası bir ulaşım ve ticaret alanı meydana getirmiştir. Akdeniz, bir bütün olarak göz önüne alındığında, Atlas Okyanusu'na açılan Cebelitarık Boğazı'ndan, Marmara Denizi'ne açılan Çanakkale Boğazı'na kadar sınırlandırılabilir, Ege ve Adriyatik gibi küçük denizleri de içeren, doğuda Levant sahili olarak adlandırılan bölümde Suriye, İsrail, Lübnan, güney doğuda ise Kuzey Afrika ülkeleri Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Fas'ın kıyılarının bulunduğu üç kıtayı kapsayan geniş bir alana sahiptir. Deniz yolu sadece ulaşım ve ticaret sürdürülmesi bakımından değil, kültürel etkileşim ve kozmopolit kentlerin oluşumunu sağlaması nedeniyle de önem taşımaktadır. Akdeniz kıyılarındaki limanlar konumları bakımından adalar ile birlikte erken devirlerden başlayarak canlı bir deniz trafiğine ve ticaret etkinliğine sahip olmuştur Yeryüzü biçimleri, kıyı şekilleri, ovaların tarıma uygunluğu, su kaynaklarının varlığı, flora ve fauna çeşitliliği, toplulukların yerleşme seçiminde başlıca etkenlerdir. Ticaret ve ulaşım etkinliği tarih boyunca Akdeniz'in bütününde, bölgesel ve bölgeler arasında belirlenmiş ve özellikle Roma döneminde belirli bir yasal düzen (*nomos nauticus*) içinde gerçekleştirilmiştir. Akdeniz'de kıyı biçimlerinin ve üretim bölgelerinin çeşitliliği uluslararası deniz ticareti erken devirlerde başlamasını sağlamıştır. Deniz ulaşımı ve taşımacılığı tüm Akdeniz'de kara yolundan daha hızlı ve daha az masraflı olduğu için tercih edilmiştir. Akdeniz boyunca batıda İspanya'nın Katalunya, İtalya'nın Cenova ve Venedik limanlarından başlayarak Doğu Akdeniz'de Levant kıyılarına ulaşan geniş bir ticaret ağından söz edilebilir. Doğu Akdeniz, Kuzey Afrika ve Anadolu'nun güney kıyılarında takas yöntemiyle başlayan ticaret, paranın kullanılması, ürünlerin çeşitlenmesi ve gemilerin daha uzun yolculuklar gerçekleştirebilecek düzeye ulaşmasıyla sürdürülmüştür (Yılmaz, 2015: 15-16).

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

İtalya'nın kuzeybatısında yer alan Cenova, Ortaçağ'dan itibaren uluslararası ticari faaliyet bakımından güçlü bir liman kenti olarak kabul edilmektedir. Cenova, 12. yüzyılın başlarında bağımsız bir şehir devleti konumuna gelmiştir. Bununla beraber Cenevizler, Venedikliler ile ticari rakip konumuna ulaşarak Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz'i kapsayan geniş ticaret güzergâhında önemli liman kentlerinde koloniler kurmaya ve halihazırdaki limanları yönetmeye başlamıştır (F. 1). Osmanlı döneminde ticari faaliyetini sürdüren Cenova kenti halkı, Cenevizler olarak adlandırılmıştır (Tekin, 2010: 45). Koloniler, genellikle İtalya yönetiminin sınırlı müdahalesi ile yönetilmekteydi. Ceneviz denizciler ve tüccarlar tarafından kullanılan gemiler, şahıslar tarafından inşa edilmiş olup mülkiyetleri de şahıslara aitti. Cenevizlerin genellikle bağımsız hareket etmeleri nedeniyle, bu dönemde Ege bölgesinde belirli bir Ceneviz "politikası" oluşturulmasının zorluğuna dikkat çekilmiştir (<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/>).

Cenevizler tarafından ticari amaçla Akdeniz'de, Ege Denizi'nde ve Karadeniz'de koloniler kurulması, Bizans döneminde kazandıkları imtiyazlar yoluyla gerçekleşmiştir. Dukas, "Bizans imparatorları tarafından Cenova'ya verilmiş olan doğudaki Chios (Sakız) Adası, Foça'nın kendisi, Galata, Amisos (Samsun), Amastris (Amasra), Kırım'daki Kefe'ye" belirli sürelerde yönetici olabilmesi için podesta ünvanı taşıyan resmi görevliler gönderilmiştir (Doukas, 2008: 145-146). Venedikliler, 1082 yılında Bizans İmparatorluğu'ndan İstanbul'da ve imparatorluk sınırları içinde vergiden muaf olarak ticari imtiyazlar almıştır. Cenova ve Pisa ise 11. yüzyılda Batı Akdeniz'de ticari faaliyetlerine başlamışlar, Doğu Akdeniz'de ilk ticari merkezlerini ise Suriye-Filistin kıyılarının I. Haçlı Seferi'nde ele geçirilmesiyle edinmişlerdir (Day, 1977: 291).

Venedik'in güçlenmesini önlemek amacıyla Bizans imparatorları tarafından Cenevizler ve Pisalılara sağlanan imtiyazlar, Bizans ticaretine yeni rakipler kazandırmıştır (Ostrogorsky, 2006: 383). İtalyan tüccarlar, Bizans ekonomisinde önemli ölçüde değişime neden olmuştur. Haliç'in ekonomik dönüşümü, Orta Bizans döneminde Ceneviz, Venedik ve Pisalılara verilen ticari imtiyazlarla gerçekleştirilmiştir. İmparator Manuel, Venedik dışındaki diğer İtalyan deniz şehirleriyle bağlantılarını güçlendirme yönünde 1169 yılında Cenova, 1170 yılında Pisa ile antlaşma yapmıştır. Ceneviz tüccarlara İstanbul'da gemileri demirleyebileceği, rıhtım ve depo alanları olan bir yerin ayrılması sağlanmıştır (Nicol, 2000: 91-92; Ostrogorsky, 2006: 360; Nicol, 2000: 91; Heyd, 2000: 215, 221-222'den akt. Çavuşdere, 2009: 277). İstanbul'da tarihi yarımada bölgesinde Sirkeci'de Neörion limanının kara tarafında geniş bir alan, Cenevizlere ait bir ticari bölge durumuna gelmiştir (Ahrweiler, 1966: 431-432).

Cenevizler ile 1261 Latin İşgali'nin ardından VIII. Mikhael Palaiologos tarafından Nymphaion'da (Nif, günümüzde Kemalpaşa) imzalanan antlaşma, Bizans yönetiminin imparatorluğun yalnızca karşı tarafa imtiyaz bahşedilen tutumunun uygulanmadığı ilk antlaşma niteliğini taşımaktadır. Bu antlaşma esasen imparatorun kendisini Venedik'e karşı güvence altına almak amacını taşımaktaydı ancak, Cenevizlerin doğuda güçlenmesine temel oluşturmuştur. Antlaşmaya göre, Cenevizler Venedik'e karşı imparatorluğa silah yardımıyla bulunacak, buna karşılık imparatorluk içinde geniş imtiyazlar, vergi ve gümrük muafiyeti edineceklerdi. İstanbul'un Latinler'den geri alınmasının ardından kendilerine ticaret alanları sağlanacaktı. Ayrıca Cenevizlere Selanik, Adramytteion, Smyrna, Girit, Negroponte, Sakız, Midilli adalarında ait mülkler ve yerleşim birimleri ayrılmıştır. Bu durum, 11. yüzyılın sonlarında Venedik'e ait bulunan ticaret üstünlüğünün Cenevizlere geçmesi anlamını taşımaktaydı (Nicol, 2000: 166, 168; Ostrogorsky, 2007: 61; Ostrogorsky, 2006: 415). Cenevizler bu antlaşmayla Karadeniz'in kuzeyinde de koloniler kurarak Bizanslı tüccarlardan daha üstün duruma ulaşmıştır. Ayrıca doğudan hububat ticareti için önemli bir üs olarak Chios (Sakız) Adası'na yerleşebilmişlerdir. Ege Denizi'nde Girit ve Eğriboz adaları Venedik egemenliğinde, Ege'nin kuzeyi ve Karadeniz ise

Ceneviz ticari egemenliğinde kalmıştır. Yine bu dönem boyunca Ege Bölgesi'nde Ayasuluğ ve Balat'da Venedik ve Cenevizlerin kontrolünde ticaret sürmüştür. Ayasuluğ'da Cenevizlerin ticari üstünlüğü, yakınında bulunan Foça ve Sakız Adası'na egemen olmaları nedeniyle gerçekleşmiştir. Foça ve Ayasuluğ'dan İtalya'da Cenova'ya ihraç edilen hububat önemli miktarlara ulaşmıştır. Foça, Ceneviz kolonisinden ayrı olarak Sakız Adası'ndaki Ceneviz kolonisi ise Türk buğdayının ihracatında etkindi (Çavuşdere, 2009: 279, 283, 285). 1156 yılında Antalya ile ticari faaliyetlerine başlayan Ceneviz tüccarları, 1191-92 yılları arasında kente yerleşmişlerdir. "de Satalia" (Antalyalı) soyadı alan Cenevizler, daha çok ipek ticaretiyle ilgilenmekteydi (Heyd, 2000: 334 n. 880 ve Jacoby, 1997: 75-76'dan akt. 2009: Çavuşdere, 2009: 55). 1267 yılında yapılan yeni bir antlaşmaya göre Cenevizlere imparatorluk sınırları içinde yeniden ticaret hakkı sağlanarak Galata onlara tahsis olunmuştur. 1294 yılında Cenevizler, Venedik ile barış antlaşması imzalamış, bunun yanı sıra Bizans yönetimi tarafından başlangıçta izin verilmemiş olmasına rağmen Galata'ya sur inşa edebilmişlerdir (Ostrogorsky, 2006: 420, 452).

Bizans yönetiminin tutumu genel olarak değerlendirildiğinde VIII. Mikhael Palaiologos'un Venedik ve Cenevizlerin güçlenmelerini önlemeye çalışmasına karşın, II. Andronikos Cenevizleri desteklediği anlaşılır. Bu dönemde Ege Denizi'nin güneyinde Venediklilerin ticari egemenliği sürmüş, Cenevizler, Kuzey Ege Adaları'nda, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz'de güç kazanmıştır. Bunun sonucu olarak Galata, Akdeniz, Karadeniz ve bu bölgelerdeki ülkelere ait deniz yolunu kontrol etmeye başlamışlardır (Ostrogorsky, 2006: 452). Palaiologoslar döneminde Pisalılar, Cenovalılar ve Venedikliler tarafından Haliç'te ticaret etkinliği artarak sürmüş, ticaret merkezi Galata'ya taşınmıştır. Bu dönemde Haliç, bütünlüklü, geniş ve tek bir liman alanı biçiminde işlev taşımıştır (Mundel-Mango, 2000: 207). Bizans Devri'nde Cenevizler tarafından yönetilen Galata limanı gelişerek Akdeniz ile Karadeniz liman ağında yer alan Bizans başkenti Konstantinopolis'e ait en etkin ikinci limanı konumuna ulaşmıştır (Zarinebaf, 2018: 154). 4. Haçlı Seferi'nin ardından Cenevizlerin ticaret merkezleri olan diğer bölgeler Tekirdağ, Marmara Ereğlisi, Kadı Kalesi (Anaia) ise Venediklilere devredilmiştir (Çavuşdere, 2009: 278). Cenevizlerin 1341 ve 1382 yıllarında Bizans İmparatorluğu ile yeniden antlaşma imzalaması Latin tüccarların Geç Bizans Dönemi'nde güvenliklerini korumayı ve Türkler dışında tüm düşman güçlerine karşı imparatoru desteklemeyi kabul etmelerini sağlamıştır (Nicol, 2000: 246, 310).

Bizans yönetiminin Venediklilerin güçlenmesini önlemek amacıyla Cenevizlere farklı dönemlerde imparatorlar tarafından bahşedilen ticari imtiyazlar kendilerine ait ticaret güzergâhının oldukça hızlı bir biçimde gelişmesini sağlamıştır. Ceneviz aileleri Kuzey Ege ve Karadeniz'de ağırlık kazanan ticaret faaliyetine sahip güçler olarak birçok liman ve kalede egemenlik kurmuştur. Bizans ve Osmanlı güçleriyle dengeli bir siyasi ilişkiler ve antlaşmalar yoluyla kolonilerinde ticari faaliyetlerini sürdürebilmişlerdir.

Batı Anadolu'nun tahıl üretim merkezi özelliği nedeniyle burada kurulan limanlar aracılığıyla tahıl, maden gibi ürünler Akdeniz ticaretinde yer alabilmiştir. 1260-1310 yılları arasında Bizans İmparatorluğu'nun gücünü yitirmeye başladığı dönemde egemenlik boşluğu Türkmen deniz beylikleri tarafından tamamlanmıştır. Bölgedeki mücadele, tüccar çıkarlarını ve İtalyan denizci cumhuriyetleri ve batıya yayılmak amacı taşıyan Türkmenler arasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde Türkmenler, Batı Anadolu'yu fethederken Cenevizler, Doğu Ege adalarını, Sakız, Midilli ve diğer adaları Bizans'ın elinden alarak işgal etmekteydi. Bu durum, Bizans'ın siyasi ve ekonomik anlamda çöküşünü hızlandırmıştır. Karesioğulları, Aydınoğulları ve Menteşe beyliklerinin sınırlarındaki bu bölgede Latin tüccarlar ile Bizans ilişkileri Türk fetihlerinin ardından Türk beylikleriyle etkileşime dönüşmüştür (İnalçık, 2005: 141-142; Fleet, 1997: 283). Osmanlıların Anadolu'da güç kazanması ve Ceneviz egemenliğinin sürdüğü bölgelere fetihler gerçekleştirmesi, Ceneviz ve Osmanlı iletişiminin başlamasına neden olmuştur.

Cenevizlerin Osmanlılar ile henüz Orhan Gazi döneminden itibaren ittifak kurdukları bilinmektedir. Cenevizler, Doğu Akdeniz’de (Levant bölgesi) 14. yüzyıldan 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar egemenliklerini korumuşlardır. Ceneviz gemileri, her yıl Cenova – Sakız Adası – İstanbul – Anadolu – Karadeniz güzergâhında ticarete devam edebilmekteydi. Cenevizler, Batı Anadolu’da Osmanlı döneminden önce var olan kolonilerini korumak amacıyla Osmanlı yönetimi ile siyasal ilişkilerini olumlu biçimde sürdürmeye çalışmışlardır. I. Murad döneminde 1385 yılında Cenevizler ve Osmanlılar arasında imzalanan antlaşmaya göre Ceneviz tüccarları Osmanlı topraklarında, Osmanlı tüccarları ise Galata’da serbest biçimde ticaret yapabileceklerdi. Osmanlılar ve Cenevizler arasında 1387 yılında imzalanan antlaşma, Osmanlı sultanı ve Cenevizler arasında düzenli bir iletişim bulunduğunu, Ceneviz görevlisi aracılığıyla tüccarlardan vergi toplanabildiğini ve söz konusu bağlantıya Osmanlılar tarafından önem verildiğini göstermektedir (Ostrogorsky, 2006: 486; Turan, 292’den akt. Bulunur, 2013: 29; Fleet, 1993: 32).

I. Bayezid’in Anadolu’da ilerleyerek Mentеше Beyliği’ni ve Aydın’ı ele geçirdiği ve İstanbul kuşatmasına hazırlandığı dönemde Cenevizler ve Hospitaller, ticari iş birliği sağlamak amacıyla Türklerle olan politik bağlantılarını düzenlemeye çalışmışlardır (Fleet, 1997: 283; Fleet, 1996: 137). P. Pallavicino (1425-1427), Sultan II. Murad’ın Cüneyd ile mücadelesinde Sakız Adası’ndan kiralanan üç kadirga ile II. Murad’ı desteklemesi erken Osmanlı döneminde Ceneviz-Osmanlı ilişkisine dair kayda değer bir örnektir (Parlaz, 2015: 219, 221).

Cenevizler, Osmanlılar ile barışçıl ilişkiler içinde İstanbul’un fethinde Galata’yı savaşız teslim etmeleri bazı tarihi kaynaklarda yer almıştır ancak bu bilginin doğruluğu tartışmalıdır. Cenevizlerin İstanbul’un Osmanlılar tarafından kuşatılması sırasında Bizans ve Osmanlı yönetimlerine yakın buldukları ve her iki güce fiili olarak yardım ettikleri kaydedilmiştir (Nicol, 2000: 385, vd.) Fetih sonrasında Cenevizler, kentte kalmayı sürdüren az sayıdaki gayrimüslim topluluk olarak ticari ve kültürel ayrıcalıklardan yararlanmışlardır. Osmanlı yönetimi tarafından Ceneviz podestası İtalya’ya gönderilerek Galata’ya kadı ve subaşı atanmıştır (Bulunur, 2013: 51). Osmanlı yönetiminde Cenevizlere ticaret serbestisi ile din ve geleneklerini sürdürmelerine izin verilmiştir. Orta Bizans döneminden itibaren yerleştikleri Galata-Pera bölgesinde ticari faaliyetlerini sürdürmeleri bu bakımdan önemlidir (Dauverd, 2015: 95). Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid döneminde Karadeniz bütünüyle fethedilerek Ceneviz kolonilerinin egemenliğine son verilmiştir. Ege ve Doğu Akdeniz’deki fetihlerle bu bölgelerdeki Venedik ve Ceneviz ticaret üstünlüğünü önlemişlerdir. Bu durumda Osmanlılar, Akdeniz’in en önemli gücü konumuna ulaşmıştır (Küpeli, 2008: 394).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışma nitel bir araştırma olup Cenevizler, ticari etkinlikleri, Akdeniz ve Karadeniz’de yer alan ve Cenevizlere atfedilen yapılar konusunda detaylı literatür araştırması gerçekleştirilmiş, UNESCO ve ilgili diğer web siteleri ait bilgiler, görsel malzeme biraraya getirilerek betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilerek sonuçlandırılmıştır. Çalışma sonucunda UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi’nde Ceneviz Kale ve Surlu Yerleşimler destinasyonunun önemi belirtilerek destinasyona yönelik öneriler sunulmuştur.

4. BULGULAR

4.1. Unesco Dünya Mirası Geçici Listesi’nde “Ceneviz Ticaret Yolu’nda Akdeniz’den Karadeniz’e Kadar Kale ve Surlu Yerleşimler”

UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi, “her taraf devletin adaylık için göz önünde bulundurmayı düşündüğü mülklerin bir envanteridir”. UNESCO tarafından taraf devletler, sıradışı evrensel değer taşıyan kültürel veya doğal miras listesi oluşturulması için teşvik edilmektedir. Taraf devletlere ait geçici listenin oluşturulmasında çeşitli paydaşlar, alan

yöneticileri, yerel ve bölgesel yöneticiler, yerel topluluklar, sivil toplum kuruluşları ve diğer ilgili kuruluşların katılımı konusunda da cesaretlendirilmektedir (<http://whc.unesco.org/en/tentativelists>).

“Ceneviz Ticaret Yolu'nda Akdeniz'den Karadeniz'e kadar Kale ve Surlu Yerleşimler”, UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nin (ii) ve (iv) no'lu kriterlerini sağlayarak 14.04.2020 tarihinde kültürel kategoride listeye alınmıştır. Tanımlamalara göre listede yer alan miras, (ii) no'lu kriterlere göre “mimari veya teknolojiye, anıtsal sanatlarda, şehir planlamasında veya peyzaj tasarımındaki gelişmelerle ilgili olarak, dönem içinde veya dünyanın bir kültürel alanında önemli bir insani değerler değiş-tokuşu sergilemek” ve (iv) no'lu kriterlere göreyse “insanlık tarihindeki önemli bir aşamasını veya aşamalarını gösteren bir bina, mimari veya teknolojik topluluk veya peyzaj türünün olağanüstü bir örneği olmak”, niteliklerini taşımaktadır (<http://whc.unesco.org/en/criteria>).

UNESCO'nun tanımlamasında yer alan sıralamaya göre; Yoros Kalesi, Galata Kulesi, Foça Kalesi, Çandarlı Kalesi, Çeşme Kalesi, Amasra Kalesi, Akçakoca Kalesi, Sinop Kalesi, Güvercinada Kalesi ve Kuşadası Kent Surları ile Marmara, Ege ve Karadeniz Bölgesi'nde inşa edilen kale yapıları seçilerek geçici listede yer alabilmesi amacıyla sunulmuş ve kabul edilmiştir (<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468>).

UNESCO Dünya Mirası Geçici Liste'de “Ceneviz Ticaret Yolu'nda Akdeniz'den Karadeniz'e kadar Kale ve Surlu Yerleşimler” başlığında yer alan yapılar ve özellikleriyle özgün bir güzergâh meydana getirmektedir. Ceneviz ticaretini oluşturan deniz yolu boyunca Akdeniz bölgesinden Karadeniz bölgesine kadar seçilen güzergâhta yer alan kale veya surlarla çevrili yerleşmeler belirli bir kültürün bölgeler arası izlerinin belirlendiği bir liste oluşturulmuştur. Listede Türkiye dışında konuyla ilgili uluslararası bileşen olarak Ukrayna Kırım Özerk Bölgesi'nde Sudak (Soldaia)'da yer alan kale yapı topluluğu da yer almaktadır (<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5575>).

4.1.1. İstanbul

Osmanlı fethinden önce İstanbul'u ziyaret eden Bertrandon de la Broquiére, Üsküdar'dan Galata'ya gelmiş, buradan Haliç'i geçerek kent merkezine (tarihi yarımada) ulaşmıştır. Blakhernai (Tekfur) Sarayı'nda imparator VIII. Ioannes Palaiologos (1425-1448) tarafından karşılanmıştır. Broquiére, Galata-Pera bölgesinin Cenevizler yönetiminde olduğunu, Yahudilerin ve Rumların da burada yaşadığını, ayrıca ticaret bakımından geliştiğini, Cenevizlerin en büyük gemilerinin yaşayabildiği güzel bir limana sahip olduğunu yazmıştır. Akdeniz'de sefer yapan büyük gemiler Konstantinopolis (tarihi yarımada) limanlarına yaşayabildikleri gibi Galata-Pera kıyısındaki limana da gelebilmekteydi (Schefer, 2000: 33, 207). Buondelmonti'nin 1415-1420 yılları arasındaki gezisini kapsayan seyahatnamesinde kentin kuzeyinde Haliç tarafından ayrılan Galata'nın Cenovalılara ait olduğunu belirtmiştir (Eyice, 2017: 152-156; Dauverd, 2015: 97).

İmparator I. Aleksios döneminden III. Aleksios dönemine kadar dönemin üç büyük denizci İtalyan cumhuriyeti konumunda bulunan Venedik, Pisa ve Cenova'ya Grekçe ve Latince yazılı belgelerle ticari imtiyaz sağlanmıştır. Bu dönemde Sirkeci'den Unkapanı'na uzanan bir kıyı şeridinde sırasıyla Ceneviz, Pisa, Amalfi ve Venedik mahalleleri kendi yönetimlerindeki limanlarıyla uluslararası önemli bir ticaret merkezi durumuna gelmiştir (Özgümüş: 2004: 2-3). Cenevizler, Galata-Pera bölgesinde kurulan darphanede kendi paralarını basmışlardır. 15. yüzyıldan Milano ve Cenova duklerine ait iki altın düka günümüze ulaşmıştır. Ayrıca, 14. yüzyılın başlarında İmparator II. Andronikos tarafından Cenevizlerin kendi ağırlık sistemlerini oluşturmalarına da izin verilmiştir (Tekin, 2010: 45-77).

Cenevizlerin uluslararası ticaret kolonileri kurmaya başladıkları erken dönemlerden itibaren Bizans ve Osmanlı güçleriyle iyi ilişkileri korumaya çalıştıkları bilinmektedir. 1453 yılında

İstanbul'un Osmanlı orduları tarafından kuşatıldığı dönemde Bizanslı tarihçi Doukas, Haliç'e gerilen zinciri ve limanı korumak için Cenevizler'den kiralanmış ve tümü Chios (Sakız) limanından getirilen gemilerin Haliç'in iç tarafında sıralandığını belirtmiştir (Doukas, 2008: 236-237).

Galata'daki Ceneviz kolonisi, Bizans döneminde küçük bir İtalya görünümü taşıyan gotik biçemi yansıtan Galata Kulesi, yerleşmenin çeşitli bölümlerinde inşa edilmiş İtalyan kiliseleri ve meydanıyla, alan olarak küçük ölçekte olmasına karşın kalabalık nüfuslu ve konaklarla dolu olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı döneminde 1460'lı yıllarda Galata'da 9000 kişiden oluşan İtalyan Katolik nüfusun yaşadığı kaydedilmiştir. Galata-Pera kolonileri aracılığıyla Cenevizler, Osmanlı ekonomisinin kültürler arası araçları durumuna gelmiştir. Cenevizlerin ticaretini gerçekleştirdiği ürünlerin başlıcaları, kumaş, deri, vaşak, tilki, kükürt, atlar, cam, keten, havyar, sandal ağacı ve sabun olarak kaydedilmiştir. Geniş bir alanı kapsayan ticaret güzergâhlarında ise Barselona, Mallorca, Bergamo, Floransa, Fransa ve Berberi sahili yer almaktaydı. Ayrıca, temel tüketim gereksinimi arpa, buğday, un, yoğurt ve tahıl gibi ürünleri sağladıkları için aranan tüccarlar durumuna gelmişlerdir. Cenevizlere ait depo yapıları ve yerleşmenin meydan alanı, 16. yüzyıla kadar değişmeden korunmuştur (Clavijo, 1928: 87, vd.'den akt. Mango, 2018: 97; Dauverd, 2015: 98, 103, 109). Galata'nın surlarla çevrili bir İtalyan liman yerleşmesinden Osmanlı başkentinin kalabalık bir mahallesine dönüşümü 800 yılı kapsayan uzun sayılabilecek bir sürecin sonucunda gerçekleşmiştir. Bu sürenin 480 yılı ise ticari limanları yöneten Ceneviz egemenliğinde geçmiştir (Mitler, 1979: 73).

4.1.2. Galata Kulesi

Galata Kulesi'nin bulunduğu alan, Galata'nın Roma dönemdeki adı incir ağaçlarının bolca yetişmesi nedeniyle Sykai (İncirlik) olarak adlandırılmıştır (Gyllius, 2000: 86). Bizans döneminde 12. yüzyıldan itibaren Cenevizlere verilen ticari imtiyazlarla Konstantinopolis'te bir yerleşme kurulmuş ve liman geliştirilmiştir. Galata semtinde tepe üzerinde çevreye egemen bir konumda inşa edilen Galata Kulesi'nin inşasına 1348 yılında başlanmış, Küçükkule Kapısı yakınındaki Sanct Nicolaus burcu üzerindeki bir yazıta göre 1349 yılında tamamlanmıştır. 1445-1446 yıllarında kule yükseltilmiştir. Galata Kulesi, Osmanlı fethinin ardından yaklaşık 7,5 metre kısaltılmıştır. 1509 depreminde surlarla birlikte Galata Kulesi hasar görmüştür. Günümüzde zeminden ikinci ve üçüncü kat seviyesinde gövdeyi saran iki kuşak bu döneme ait onarımları göstermektedir. 17. yüzyılda Evliya Çelebi tarafından 118 mimari arşın yüksekliğinde ve üzeri kurşun kaplı bir külahla örtülü olarak tanımlanmıştır. III. Selim döneminde 1794 yılı ve II. Mahmud döneminde 1831 yılında meydana gelen yangınlarında zarar görmüş, her iki olayın ardından kapsamlı bir onarım gerçekleştirilmiştir. Galata Kulesi'ne ait bronz çan, günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir (Eyice, 1996: 313-316; Arseven, 1989: 67; Mitler, 1979: 74). Kulenin günümüze ulaşan üçüncü kattan itibaren üst bölümünün Osmanlı yapısı olarak kabul edilmektedir. Ancak 1509 depremi sonrası Osmanlı mimari özelliği gösteren üst bölümü bütün olarak yorumlayan görüşlerin aksine kulenin üçüncü katında yer alan tuğla kuşağın Ceneviz dönemi olarak belirlenen bölümün üzerinde birden fazla mimari evre bulunduğu işaret edilmektedir (Sağlam, 2020: 77). Bu bakımdan Galata Kulesi, Bizans-Ceneviz-Osmanlı dönemleri içinde mimari evrelerin incelenbilmesine olanak sağlayan sembolik bir yapıdır (F. 2).

4.1.3. Yoros Kalesi

Karadeniz ile Ege Denizi yoluyla Akdeniz arasındaki doğal geçit olan Boğaziçi, stratejik bir öneme sahiptir. Yoros Kalesi, İstanbul Boğazı'nın Asya yakasında, Karadeniz girişinde Anadolu Kavağı'nda bir tepe üzerine inşa edilmiş bir kale olup İstanbul'un tek Ortaçağ Bizans Kalesi olma niteliğini taşımaktadır (Yalçın, 2012: 97). Tarihçi Herodotos tarafından Kholchis'e yolculukları sırasında Argonautlar tarafından ibadet yeri olarak kaydedilmiştir. Birçok Yunan ve Roma tarihi

kaynağında "Hieron", (Kutsal Yer) olarak yer almaktadır. Mitolojideki on iki Tanrı'nın sunağı veya Zeus Ourios'un (iyi rüzgârlar) bulunduğu büyük bir tapınak, antik çağda denizciler için ortak bir sığınak ve ibadet yeri olarak kabul görmekteydi. Erken Bizans döneminde, imparator Justinianos (527-565) kalede bir vergi tahsildarı görevlendirmiştir. Yapı, Orta Bizans döneminde geniş bir duvarla güçlendirilerek kuzeyden kontrol edilmesi sağlanmıştır. Bizanslılar, Cenevizliler ve Osmanlılar, kalenin stratejik konumu için mücadele etmişlerdir. 1352 yılında bir deniz savaşının ardından ticari gemilerin geçişini yönetmek ve başkente saldırıları önlemek amacıyla Yoros Kalesi'ne Ceneviz askeri ve ticari garnizonu kurulmuştur. Yaklaşık yarım asır süren Ceneviz egemenliği nedeniyle "Ceneviz Kalesi" adıyla anılmıştır. İstanbul'un fethi sırasında kuşatma süresinde Cenevizlerin İstanbul'un savunması için Osmanlı ordusunun önemli bir garnizon yeri haline gelen Yoros Kalesi'ni kullanmasına izin verilmemiştir. 15. ve 17. yüzyıllarda birçok kez onarım görmüştür. Sultan II. Bayezid (1481-1512) döneminde asker aileleri için bir cami, hamam ve çok sayıda ev inşa edilmiştir (<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468>; F. 3).

4.1.4. İzmir

Ceneviz kimliği, öncelikle tüccarlık mesleği ile tanımlanmıştır. Cenevizler, Smyrna'yı Sinop, Trabzon, Caffa (Kefe) ve Tana'ya bağlayan Karadeniz'e açılan kapı olarak görerek, İstanbul'daki kolonileriyle birlikte küçük bir "deniz imparatorluğu" kurmuşlardır (Dauverd, 2015: 97). İzmir, 9. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'na deniz yoluyla gelebilecek saldırıların önlenmesi için Bizans donanma üssü ve gemi üretimi yapılan bir tersanenin kurulmasıyla değer kazanmıştır. Kentte 10. yüzyılda kurulan Sisam Deniz Themasi'nin merkezi olmasıyla birlikte ticaret artmış, Ceneviz ve Venedikli tüccarların etkinliği artmıştır. 11. yüzyıl sonlarında ise Çaka Bey tarafından fethedilmiş, burada bulunan tersanede küçük bir donanma meydana getirilmiştir (Ayönü, 2009: 2). İznik Bizans imparatoru Ioannes Vatatzes (1222-1261) döneminde Kadife Kale onarılarak liman yönünde yeni bir kale inşa edilmiştir. Ceneviz kolonisinin bu dönemde ticari etkinliği artırarak ayrı bir yerleşim birimi kurmuşlardır (Baykara, 1974: 74'den akt. Ayönü, 2009: 5).

4.1.5. Foça Kalesi

İzmir'in ilçesi Foça'nın güneydoğusunda Menemen ilçesi, batısında Ege Denizi, kuzeydoğusunda Aliğa ilçesi, kuzeyinde Çandarlı Körfezi, güneyinde İzmir Körfezi yer almaktadır (Eceral ve Taciroğlu, 2017: 68; Taşcı ve Levi, 2018: 34). Yarımada üzerinde kurulmuş Foça (Phokaia), İÖ. 3000'lere dayanan tarihi boyunca Tunç Çağı, Arkaik, Klasik, Hellenistik, Roma, Bizans, Osmanlı devirlerinde yerleşmenin aralıksız sürdüğü önemli bir kıyı yerleşmesi niteliği taşımaktadır. Bizans döneminde bir süre Ceneviz ticaret kolonisi olarak Akdeniz ticaretinde yer almıştır. Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos'un Venedikliler ile 1082 yılında yaptığı antlaşma, Foça'nın Venediklilere ait bir liman durumuna gelmesini sağlamıştır. Ancak Çaka Bey tarafından 1086 yılından başlayarak Foça, Sakız, Sisam ve İzmir fethedilmiştir. Foça, 1275 yılında Bizans İmparatorluğu ile yapılan antlaşma gereği Ceneviz yönetimine verilmiştir. Cenevizler tarafından yarımada'yı çevreleyen surlarda onarım gerçekleştirilmiş ve iki kule inşa edilmiştir. Foça'nın Osmanlılar tarafından 1455 yılında fethedilmesine kadar Ceneviz kolonisi varlığını sürdürmüştür (Taşcı ve Levi, 2018: 31, 42-43). Bizanslı tarihçi Dukas'a göre, kenti inşa edenler Cenovalı (Ceneviz) aile Cattaneo'lardır. Kente Eski Foça'nın adı nedeniyle Yeni Foça adını vermişlerdir (Doukas, 2008: 144).

Doğu Akdeniz'den batıya ihraç edilen başlıca ürünler arasında şap, dericilik, eczacılık, boyacılıkta kullanılan önemli bir maddeydi. Foça'da şap işletmeleri ve ticareti Cenevizler tarafından yönetilmiştir. 1275 yılında İmparator VIII. Mikhael Palaiologos tarafından Ceneviz tüccarları Zaccaria kardeşlere şap madenleri bulunan Foça'nın yönetimini bırakmıştır. Şap işletmelerinin geliştirilmesi ve güvenliği sağlamak amacıyla Foça'nın kuzeyinde Cattaneo (1314-1331) egemenliğinde ise ikinci bir kale ve Yeni Foça kurulmuştur. Bizans İmparatoru III.

Andronikos, Saruhanoğulları ve Aydınoğulları yardımıyla 1336 yılında Yeni Foça'yı Ceneviz yönetimini sürdüren Cattaneo'dan almıştır. Cenevizler ise Amiral Vignoso komutasında 1346 yılında Eski Foça'yı ve Yeni Foça'yı Bizanslılar'dan geri almıştır. Egemenlikleri 1455 yılında Fatih Sultan Mehmed'in bölgeyi fethetmesine değin sürmüştür (Müller-Wiener, 1975, 399-420'den akt. Arıkan, 2001: 352; Parlaz, 2011: 110-111).

Piri Reis, 16. yüzyılda Osmanlı egemenliğindeki Foça'nın Yeni Foça (Foggia Nuova) bölümünde Ceneviz tüccarlarının bulunduğunu kaydetmiştir. "Eski Foça'yı (Focae Vecchia) evvela Venedik tüccarları yapmışlardır. Yeni Foça'yı (Focae Nuova) Ceneviz tüccarları yapmışlardır. (...) Ceneviz tüccarları kendi kumaşlarını ve diğer eşyalarını getirmek için bir depo yapmak üzere yer talep ederler. Böylece Yeni Foça yapıldı. Ben yazımda anlattığım şekilde Ceneviz tüccarlarının Yeni Foça'da oturduklarını gördüm. Fakat şimdi dağılıp gitmişler. Onlardan kimse yoktur." (Piri Reis, 1973: 154). Ayrıca Piri Reis, Balat (Polat) Kalesi'nde Cenevizlere ait izler bulunduğunu ve bir dönem onların egemenliğinde kaldığını belirtmiştir. Evliya Çelebi ise bölgenin Orhan Gazi tarafından fethedildiğini yazmıştır, ancak bu bilgi doğrulanmamıştır. 1329 yılında Eski Foça Bizans'a bağlanmış, Yeni Foça'da ise Ceneviz egemenliği tanınmıştır (Parlaz, 2011: 110, 112).

Foça Kalesi, 11.-12. yüzyıllara ait bir Bizans kalesi olarak tanımlanmıştır. Cenevizler tarafından devralınarak yeniden inşa edilmiştir. 1455 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmesinin ardından yeniden inşa edilerek burçlar eklenmiştir. Girişte yer alan yazıtta göre 1538-1539 yıllarında Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Sultan Mustafa Han'ın oduncusu Silahtar İskender Ağa tarafından inşa edilmiştir. Kalenin kayıkhane bölümü günümüzde etkinlik alanı olarak düzenlenmiştir (<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/>; F. 4).

Foça'da 2012 ve 2014 yılında sürdürülen arkeolojik kazı çalışmaları sezonunda yarımada Bizans, Ceneviz ve Osmanlı dönemlerine ait kent duvarlarının restorasyonu gerçekleştirilmiştir. 2013 yılında kalede bulunan I. Ceneviz Kulesi yanındaki I. Bölümde sürdürülmüş, Ceneviz dönemine ait kent duvarı temizlik çalışmaları tamamlanmıştır (Özyiğit, 2014: 140).

4.1.6. Çeşme Kalesi

Çeşme, 14. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Sakız Adası ile Anadolu arasında ticaret için önemli bir limanı konumuna gelmiştir. Çeşme limanının saldırılardan korunabilmesi amacıyla bir kale inşası zorunlu duruma gelmiştir. Çeşme Kalesi, Sakız adasının karşısında, denize yakın, dik bir yamaçta 11.000 m² alan üzerinde dikdörtgen planlı inşa edilmiştir. Osmanlıların fethinin ardından 1508 yılında kale onarılmış ve bazı mimari eklemeler yapılmıştır. Kale, deniz kıyısında inşa edilmiştir ancak, kıyıya yapılan dolgular ile kara alanı içinde kalmıştır. Kale, deniz yönü dışında hendeklerle çevrilidir. Deniz tarafında iki dairesel silindirik kule arkasında kare kesitli iki yüksek kule bulunmaktadır. Kalenin kara yönünde deniz yönündekilerden daha küçük iki silindirik kule daha bulunmaktadır (<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/>).

Çeşme Kalesi'nin deniz kenarındaki her iki silindirik kulenin de mazgalını destekleyen küçük bir dizi halindeki kemerler, Ceneviz kalelerinin karakteristik özelliği olarak belirlenmiştir. Kare biçimli yüksek kulelerde yer alan kemerli pencereler ve içeriden dışarıya açılan mazgal pencereler, Ceneviz kale mimarisinde görülmektedir. Kare şeklindeki bu iki kuleyi birbirine bağlayan duvarlarda içten dışa doğru uzanan mazgalların Ceneviz biçimini yansıttığı öne sürülmüştür. Bu mazgal biçimi Çandarlı Kalesi'nin doğu duvarlarında da belirlenmiştir. Kalenin kara yönündeki iki silindirik kulenin mazgalları Ceneviz dönemine ait olduğu öne sürülmektedir. Kale duvarlarında asimetrik yerleştirilmiş çok sayıda barbizan açıklığı, Cenevizlilerin kale mimarisinde kullanılan özellik olarak Kuşadası, Güvercinada Kalesi'nde de belirlenmiştir. Kalenin güneyinde Osmanlı döneminde bir cami inşa edilmiştir. Kalenin güney bölümündeki surların üst

bölümündeki mazgallar ise Osmanlı dönemine aittir (<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/>; F. 5).

Evliya Çelebi, Çeşme Kalesi'nin Hoşâbâd Kalesi adıyla Sultan Bayezid tarafından inşa edildiği kaydetmiştir. Kale, deniz kıyısında bir alçak kaya üzerinde inşa edilmiştir. Kalenin batısında deniz, doğusunda bayırlı alan ve üzeri bağlarla kaplı dağ yer almaktadır. Kalenin üç tarafından hendekle çevrili olduğunu, kale içinde dizdarın da yaşadığı 50 adet toprak örtülü ev bulunduğunu yazmıştır. İç kalede II. Bayezid dönemine ait bir cami bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin aktardığı bir ayrıntı ticari üstünlüğün sağlanması amacıyla Venedikliler'in kaleyi istila etmesidir. Ak Mehmed Paşa tarafından dayanıklı olarak yeniden inşa edilmiştir. Evliya Çelebi, limanı iyi demir tutan, büyük gemilerin demirleyebildiği bir alan olarak tanımlamıştır. Liman çevresindeki cami, İbrahim Paşa tarafından yaptırılan imaret ve Mühürdar Paşa'ya ait saray yapılarını kaydetmiştir (Evliya Çelebi, 2011: 119-121).

4.1.7. Güvercinada Kalesi ve Kuşadası Kent Surları

Kuşadası, İzmir ve Çeşme'nin güneyinde, Sisam (Samos) adasının karşı kıyısında yer almaktadır. Kuşadası'nın ilk kuruluş tarihi tartışmalıdır ancak burada Yılanlı Burnu olarak adlandırılan Orta Bizans dönemine ait küçük bir yerleşme bulunduğu, 13. yüzyılın ikinci yarısında günümüzdeki alanın iskân edildiği düşünülmektedir. Bizans imparatorluğunun gerçekleştirdiği anlaşmayla İtalyan kökenli tüccarlar tarafından tarihi kaynaklarda Scala Nova / Yeni İskele adıyla anılan liman kullanılmaya başlanmıştır. Scala Nova / Yeni İskele'nin lokasyonu tartışmalıdır. Thévenot 1689 yılında (Tok, 2014: 61), Tournefort 1717 yılında yayımlanan seyahatnamesinde (Tournefort, 2013: 199), Dearborn 1819 yılında, Scala Nova olarak adlandırılan liman çevresindeki yerleşmeden söz etmiştir. Ancak Tournefort ve Dearborn tarafından Güvercinada Kalesi'nin kaydedilmemiş olması dikkat çekmektedir. Yine de Tournefort seyahatnamesinde Güvercinada kalesi ve Kuşadası limanını betimleyen gravür yer almaktadır (<https://commons.wikimedia.org/>; F. 6.). 1809-1811 yılında J. Galt, "Scala Nova, Efes limanının başındaki Nea Polis. Geniş, etrafında sağlam inşa edilmiş bir kalesi bulunan bir ticaret merkezidir" sözleriyle kaydetmiştir (Tok, 2014: 61-63). Scala Nova adını taşıyan limanın Venedik ve Ceneviz egemenliği kaydedilen Ayasuluk (güney Pamucak) olduğu tarihi harita ve belgelere dayanılarak öne sürülmüştür (Pfeiffer-Taş, 2012: 1092-1095).

Güvercinada Kalesi, Kuşadası'nın önündeki küçük ada üzerinde bulunan bir Ceneviz kalesidir. Ada, topografyaya göre biçimlendirilerek kulelerle güçlendirilmiş kale surları ile çevrilidir. Kalenin uzunluğu 350 m, en yüksek noktasındaki genişliği ise yaklaşık 200 metredir. Kuzeyde iki ve doğu ve batı tarafında birer tane olmak üzere toplam dört kulenin bulunduğu kalenin güneydoğusunda yer alan kemerli ana giriş kapısı bulunmaktadır. Kalenin ana savunma hattı, müstahkem duvarların kuzey, batı ve güneybatı bölümlerinde, düşman gemilerinin geleceği yönde yer almaktadır. Kuzeydeki sur ve kulelerin batı ve güneybatı kesimlerinde Ceneviz dönemine ait mazgal pencereler görülmektedir. Kalenin ortasında küçük bir kale bulunmaktadır. Dışa açılan mazgal pencere izleri ve konsol blokları, kalenin Ceneviz döneminde, surların inşa edildiği dönemde yaptırıldığını göstermektedir. Günümüze ulaşan ve kalede açıkça görülebilen Ceneviz biçimini yansıtan önemli özellikler görülebilmektedir. Kale, onarım çalışmaları nedeniyle değişikliğe uğramış olmasına karşın, halen Anadolu'nun Ceneviz dönemine ait sembol kalelerinden biri olarak kabul edilebilir. Kuşadası şehir surları, kale deniz kenarında düz bir düzlükte, batı yönünde ise dik bir yamaçta inşa edilmiştir. Kale, sahile paralel uzanmaktadır. Kent merkezi yaklaşık 200x200 metre ölçülerinde kare bir alan oluşturmaktadır. Kare planlı bu şehir merkezinin yanı sıra poligonal bir düzenleme izlenebilmektedir (<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/>; F. 7).

4.1.8. Çandarlı Kalesi

Çandarlı, İzmir'in Dikili ilçesine bağlıdır. Arkaik dönemden itibaren Pitane adını taşıyan yerleşme, Çandarlı'da yer alan kalenin kesin inşa tarihi belirlenmemiştir. 13. ve 14. yüzyıllarda, Cenevizler Çandarlı'yı güvenli bir ticari liman olarak kullanmışlardır. Kale, Cenevizliler tarafından restore edilmiştir. Yapıda Hellenistik dönemden devşirme malzeme kullanılmıştır. Osmanlı döneminde ise Çandarlı Halil Paşa tarafından sağlam ve korunaklı biçimde yeniden restore edilmiştir. Çandarlı Kalesi, günümüzde dikdörtgen biçiminde, beş kuleli kale, kapı ve surlarıyla oldukça iyi bir durumda korunarak ulaşmıştır (<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468>; <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/izmir/gezilecekyer/candarli>; F. 8).

4.1.9. Karadeniz Bölgesi Ceneviz Kaleleri

Karadeniz'de Cenevizlere ait yerleşmeler, Kefken (Finogonya), Amasra (Amastris), Sinop (Sinope), Fatsa (Vatiza), Trabzon'a olup Karadeniz ticareti konusunda Venedik ve Ceneviz güçleri 1298 ve 1350 yıllarında iki büyük savaş olmak üzere sürekli mücadele içinde olmuşlardır. Savaşların nedeni ise Cenevizlerin Karadeniz ticaret ağının tamamına egemen olmak istemeleriydi (Ostrogorsky 1986: 486'dan akt. Eser, 2004: 176).

Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nin II. Cildi'nde Cenevizler tarafından Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında ve kuzey Karadeniz'de inşa edilen veya bir süre Ceneviz yönetiminde kalan kale yapıları Bartın, İnebolu, Vona, Göreli, Kiliye, Trabzon, Anapa, Azak kaleleri olarak kaydetmiştir. Ayrıca, Balaklava, Tateli, Kerç, Kefe, Sudak, Menkub, İnkirman, Sarkirman, Taman kalelerinin de Cenevizler tarafından yönetildiğini belirtmiştir (Parlaz, 2011: 110, 114).

4.1.9.1. Bartın Amasra Kalesi

Amasra, Bartın ili sınırları içerisinde. 4. Haçlı Seferi'nin ardından, yardımlarının karşılığı olarak, Bizans İmparatorluğu tarafından Karadeniz'deki Cenevizlilere ticaret ayrıcalığı sağlanmıştır. Cenevizler, Kaffa'da (günümüzde Ukrayna) ve Anadolu'da Amasra'da koloniler kurmuştur.

Amasra Kalesi, Roma dönemine ait olup Bizanslılar, Cenevizler ve Osmanlılar tarafından restore edilmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda kaleye birkaç kapı inşa edilerek Cenevizler tarafından güçlendirilmiştir. Amasra Kalesi, "Sormagır Kalesi" ve "Zindan Kalesi" olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Sormagır Kalesi'nden "Kemere" adlı bir köprü ile Amasra'ya bağlantı sağlanmaktadır. Amasra Kalesi'nin kuzeydoğu tarafında "Büyükliman Kapısı" yer almaktadır. Kalenin batı tarafında "Küçükliman Kapısı", güney kısmında "Zindan Kapısı" bulunmaktadır. Amasra Kalesi'ne ait surlar, kuzeydoğu-güneydoğu doğrultusunda uzanmakta olup 65 metre uzunluğundadır. Güney duvarının uzunluğu 300 metre olup bu duvarda sekiz kule inşa edilmiştir. Amasra Kalesi'nin içinde bir "Ceneviz Şatosu" yer almaktadır. Yapıda Cenevizliler tarafından inşa edildiğini kanıtlayan Ceneviz arması günümüze ulaşmıştır. Günümüze ulaşan diğer armalar arasında Milan Dükü Visconti'ye ait serpantin biçimli arma ve önemli İtalyan aileleri ile şehirlerin amblemleri de yer almaktadır. Bizans İmparatorluğu'nun bu bölgedeki egemenliğini kaybetmesinin ardından Cenevizler, 1460 yılına kadar yaklaşık iki yüzyıl boyunca yönetimi sürdürmüşlerdir (<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/>; F. 9).

4.1.9.2. Düzce Akçakoca Kalesi

Akçakoca Kalesi, Düzce ili sınırları içerisinde Akçakoca ili yakınlarında yer almaktadır. Akçakoca Kalesi, 100 metre yüksekliğindeki bir uçurumun üzerine inşa edilmiştir. Kalenin batı duvarında yarım daire biçiminde bir saçak bulunmaktadır. Güney duvarında bir burç ve avluda bir sarnıç inşa edilmiştir. Kalenin duvarları moloz taş ve tuğla örgüye sahiptir. Cenevizler,

İstanbul'daki Yoros Kalesi'nin ve Amasra Kalesi'nin inşa edilmesine katkılarını göstermek için armalarını yerleştirmişlerdir. Akçakoca Kalesi'nde kullanılan tuğla ve sıva üzerinde yapılan bazı kimyasal analiz sonuçları, yapının Yoros Kalesi ve Amasra Kalesi ile aynı dönemde inşa edildiğini göstererek Cenevizliler tarafından yönetildiği görüşünü desteklemektedir (<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/>; F. 10).

4.1.9.3. Sinop Kalesi

Sinop, coğrafi konumu nedeniyle Karadeniz'de önemli bir liman yerleşmesi olarak kurulmuştur. Sinop Kalesi, İÖ. 8. yüzyılda Miletoslulara ait bir koloniye ait olarak tanımlanmıştır. 1261 yılında Latin İstilasının sona ermesinin ardından Cenevizler ve Venedikliler, Karadeniz bölgesinde ticari faaliyet göstermeye başlamıştır. Kale, Cenevizler tarafından restore edilerek geliştirilmiştir. Toplam burç ve duvar uzunluğu yaklaşık 2.000 metredir. Burçlar sekiz metre genişliğinde ve 25 metre yüksekliğindedir. Candaroğulları döneminde 1345 yılında Adil Beg tarafından Venedik ve Cenevizlerin Sinop'ta kolonileri sürdürmelerine izin verilmiştir. 1351 tarihli Laurentiana Haritası'nda Sinop kentinde bu dönemde bir Ceneviz kolonisinin var olduğunu gösteren bir Ceneviz bayrağı yer almaktadır. Candaroğlu Adil Bey döneminin ardından Cenevizler, Sinop'u ticaret kolonisi olarak kullanmaya devam etmişlerdir. Sinop, 13. ve 14. yüzyıllarda ana ticaret yollarında bir liman olarak önemini sürdürmüştür. Bu dönemde Suriye ve Mısır'dan gelen tüccarların Sinop'ta mola verdikleri kaydedilmiştir. Avrupa ile ticaret daha yoğunlaştığı dönemde diğer kuzey limanlarında olduğu gibi Sinop önemini artırmıştır. Cenevizler, Floransa kumaşları, sabun, cam ve değerli taşları Sinop'a getirmiş, buna karşın Sinop'tan bakır satın almışlardır. Sinop'tan geçen transit mallar tahıl, şap, balmumu ve deri ürünleri olmuştur. Sinop ile Karadeniz'in kuzeyindeki limanları arasında özellikle Kaffa limanı ile güçlü ilişkiler kurulmuştur. Bölgede ayrıca "Kayzer Koltuğu" adında Cenevizler tarafından kullanılmış bir liman bulunmaktaydı. Limanın arkasında yüksek bir kule inşa edilmiştir. Cenevizler, Sinop yakınlarında çıkarılan bakır ve getirdikleri diğer ürünleri yükledikleri liman, sanatçılar tarafından da betimlenmiştir (<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/>; F. 11).

4.2. Türkiye'de Ceneviz Ticaret Kolonilerine Ait Diğer Kale ve Surlu Yapılar

Ege Denizi'nde Cenovalı komutan Benedetto Zaccaria tarafından 1304 yılında Chios (Sakız) Adası ele geçirilmiştir (Ostrogorsky, 2006: 452-453). Sakız Adası Kalesi, Evliya Çelebi'nin anlatımına göre deniz kıyısında bir düz alçak yerde, kayalar üzere bir burunda yapılmış kâgir, sağlam bir hisar ve dayanıklı demir kaya biçiminde tanımlanmıştır. Deniz kıyısında olduğundan hendeği bulunmamaktadır. Kale içinde yerleşme bulunmadığını yalnızca mescid, cebehane hazinesi ve buğday ambarı yer aldığını belirtmiştir. Açık liman (mendireği bulunmayan) özelliğindeki liman alanına Fazıl Paşa tarafından kale inşa edilmiştir (Evliya Çelebi, 2011: 128-129).

Tenedos (Bozcaada) çevresinde ise Venedik ve Ceneviz donanmaları arasında mücadele gerçekleşmiştir. Cenevizler, IV. Andronikos'a yardım ederek tahta geçmesini ve adanın kendilerine bırakılmasını sağlamıştır. Ancak Tenedos, Bizans yönetimine bağlılığını 1376 yılında Venedikliler tarafından fethedilinceye kadar sürdürmüştür (Ostrogorsky, 2006: 499).

Akdeniz'de Evliya Çelebi tarafından kaydedilen Fethiye ve kalesinin Cenevizlere ait olduğunu, Mentеше Beyliği tarafından fethedildiğini, I. Murad döneminde Osmanlı sınırlarına katıldığını belirtmiştir. Kalenin burçlarında Cenevizler'den kalan yazı ve kabartmaları kaydetmiştir. Evliya Çelebi, Finike Kalesi'nin de Ceneviz yapısı olduğunu yazmıştır (Parlaz, 2011: 112). Adrasan limanının girişinde Adrasan dağları ve Ceneviz limanı (Porto Genovese) yer almaktadır. Limanın kuzeyinde Musa Dağı'nın güney uçları olarak önce Kızlar Kalesi Tepesi, üzerine ise Kızlar Sivrisi yer almaktadır. Kız Kalesi limana egemen konumdadır. Yapının Antik Çağ'da ve Ortaçağ'da bir akropol yerleşmesi bulunduğunu göstermektedir. Piri Reis'in anlatımıyla

yıldız (kuzey) yönündeki kalenin Olympos kenti girişindeki Venedik, kible (güney) yönünde ise Adrasan'daki Kızlar Kalesi'dir (Piri Reis, 1973: 285; Oral, 2012: 224-225).

Karadeniz'de ise Kastamonu'da Kinolis (Ginolu) Kalesi, Çatalzeytin ilçesinin 5 km batısında, karayolundan 400 m içeride Sürtüven Burnu olarak adlandırılan kayalık üzerinde inşa edilmiştir (Eser, 2004: 171). Evliya Çelebi, İnebolu'nun, yanı sıra Ordu'da günümüzdeki adıyla Perşembe ilçesinde yer alan "Evsâf-ı kal'a-i Vona", Vona Kalesi'nin Cenevizler tarafından inşa edildiğini kaydetmiştir. Evliya Çelebi tarafından "Evsâf-ı kal'a-i Giresin" adıyla kaydedilen Giresun Kalesi, Görele Kalesi, Trabzon'a bağlı Kiliye Kalesi'nde bir süre Ceneviz egemenliğinin bulunduğunu belirtmiştir (Parlaz, 2011: 114).

Anadolu yarımadasında ve Marmara kıyılarında yer alan kale ve surlu yapılar izlendiğinde süreç içinde Bizans, Ceneviz ve Osmanlı mimari dönüşümleri mimari bakımdan izlenebilmektedir. Ancak söz konusu yapılarda Ceneviz varlığına ilişkin en önemli izler Ceneviz armaları ve armalı yazıtlardır. Sağlam'ın araştırmalarına göre Ceneviz yazıtları, İstanbul, Galata'da 27, Amasra'da 15, Edirne, Enez'de 5 adet, İzmir Foça'da 2 adet, Gökçeada, İstanbul Anadolu kavağı Yoros Kalesi'nde 1, Trabzon'da 1 adet olarak belirlenmiştir. Ancak yazıtların bir bölümü müzelerde korunmakta, az sayıda örnek *in situ* ve önemli bir bölümü ise kayıp durumdadır (Sağlam, 2016).

5. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Uluslararası kültürel bağların kurulması ve korunmasında somut kültürel miras değerlerini içeren UNESCO listelerinin tema ve lokasyon dikkate alınarak kültürel miras turizmi bakımından değerlendirilmesi kültürlerarası bağların kurulması ve etkileşimin sürekliliği bakımından önem taşımaktadır. Peyzajlar ve kültürel miras güzergâhları kendilerine ait yönetsel gereksinimleri bulunan özgün bir kültürel peyzaj türü olarak kabul edilmektedir. Söz konusu güzergâhlar İpek Yolu, Kanada kanalları gibi çağlar boyunca kullanılan kültürel, ekonomik ve iletişim koridorlarını kapsamaktadır (McKercher ve duCros, 2002: 69-70).

UNESCO Dünya Mirası Geçici Liste'de dünya genelinde tema veya lokasyon bakımından değerlendirilen bazı kale ve surlu yapı toplulukları;

- Malta Limanları Çevresinde Şövalye Kaleleri, 19/05/1998 tarihinde geçici listeye alınmıştır (<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/982>).
- İspanya-Portekiz-Fransa Sınırında Savunma Kaleleri, 26/06/1998 tarihinde İspanya başvurusu ile listeye alınmıştır (<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1021>).
- İsrail'de Haçlı Kaleleri (30/06/2000 tarihinde listeye alınmıştır (<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1491>).
- Lübnan'da Amel Dağı Kaleleri: Qalaat Al Chakif (Beaufort Kalesi), Qalaat Tibnin (Toron Kalesi), Qalaat Chakra (Dubieh Kalesi), Qalaat Deir kifa (Maron Kalesi), Burj Al Naoqoura (Naqoura kulesi)'nden oluşan yapılar, 11/07/2019 tarihinde listeye alınmıştır (<https://www.worldheritagesite.org/tentative/id/6435>).

Listeye seçilen yapıların ortak nitelikleri, belirlenen tema doğrultusunda, örneğin Haçlı veya şövalye kaleleri gibi, coğrafi veya mimari ortaklık göstermeleri, bir dönem belirli bir topluluk tarafından iskân edilmiş olmaları, söz konusu egemenlik dönemini yapının inşa edildiği bölgesel özellikler ile birlikte yansıtılmasının yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

"Ceneviz Ticaret Yolu'nda Akdeniz'den Karadeniz'e kadar Kale ve Surlu Yerleşimler", günümüzde farklı bölgeleri içeren uluslararası bir güzergâh oluşturulma olanağıyla evrensel bir değere sahiptir. Akdeniz'de deniz yoluyla aktarılan kültürel değerler kapsamında belirli bir kültürü temsil eden ait somut kültürel mirasın korunması, Akdeniz deniz ticaret yolunun kültürel miras turizminin geliştirilebilmesi amacıyla uluslararası tematik bir destinasyon olarak

değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Tarihsel süreçte belirli dönemlerde Cenevizlerin egemenliğine ait kale yapıları günümüzde Akdeniz kültürünün tematik yansımaları içerdiği bakımından özgün niteliklere sahiptir.

Uluslararası kültürel bağların somut kültürel miras değerleri yoluyla gelişebilmesine katkı sunacağı düşünülen öneriler arasında;

- Akdeniz'de deniz yoluyla aktarılan kültürel değerler kapsamında belirli kültürel özelliklere ait somut kültürel mirasın belirlenmesi ve korunması,
- Türkiye'deki Ceneviz kalelerinin dünyadaki diğer Ceneviz kaleleriyle birlikte oluşturulmuş Akdeniz deniz ticaret yolunun kültürel miras turizmi kapsamında uluslararası destinasyon olarak değerlendirilerek turlar düzenlenmesi,
- Türkiye'deki diğer Ceneviz kalelerinin belirlenmesi, bilimsel araştırma, koruma ve restorasyon çalışmalarının gerçekleştirilerek Türkiye sınırları içinde Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz kıyılarını içeren kapsamlı tur destinasyonu düzenlenmesi, söz konusu programlar için turizm paydaşları, yerel yönetimler ve STK'lardan destek alınması,
- Ceneviz kültürü yoluyla Akdeniz ülkeleri tarafından ortak turizm programları geliştirilmesi yönünde adımların yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahrweiler, H. (1966). *Byzance et La Mer*. Presses Universitaires de France: Paris.
- Arıkan, Z. (2001). Kate Fleet, European and Islamic Trade in the Early Ottoman State. The Merchants of Genoa and Turkey. Cambridge University Press, 1999. *The Journal of Ottoman Studies*, XXI, (H. İnalçık, N. Göyünç, H. W. Lowry, İ. Erünsal, K. Kreiser, A. A. Şentürk Ed.). Enderun Kitabevi: İstanbul.
- Ayönü, Y. (2009). İzmir'de Türk Hâkimiyetinin Başlaması. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IX, (1), 1-8.
- Baykara, T. (1974). *İzmir Şehri ve Tarihi*. y.y.: İzmir.
- Bulunur, K. İ. (2013). Osmanlı Galatası (1453-1600). (*Basılmamış Doktora Tezi*). Sakarya Üniversitesi: Sakarya.
- Clavijo, R. G. (1928). *Embassy to Tamerlane*. (G. le Strange Çev.). Routledge: Londra.
- Çavuşdere, S. (2009). *Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar*. Tarih Okulu, IV, 53-75.
- Çavuşdere, S. (2009). *Ege'de Türk-İtalyan Hububat Ticareti (13.-14. Yüzyıllar)*. Tarih Araştırmaları Dergisi, 28, (46), 275-303.
- Dauverd, C. (2015). Cultivating Differences: Genoese Trade Identity in the Constantinople of Sultan Mehmed II, 1453-81. *Mediterranean Studies*, (23), 2, 94-124.
- Day, G. W. (1977). Manuel and the Genoese: A Reappraisal of Byzantine Commercial Policy in the Late Twelfth Century. *The Journal of Economic History*, (37), 2, 289-301.
- Dearborn, H. A. S. (1819). *A Memoir on the Commerce and Navigation of the Black Sea and the Trade and Maritime Geography of Turkey and Egypt*. II: Boston.
- Doukas. (2008). *Tarih: Anadolu ve Rumeli*. (B. Umar Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.
- Eceral Özelçi, T., Taciroğlu, A. (2017). Doğal ve Tarihi/Arkeolojik Değerlere Sahip Kentsel Kıyı Yerleşimlerinin Planlama Sorunu: Foça Örneği. *Meltem, İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, 2, 68-84.
- Eser, E. (2004). Kinolis (Ginolu) Kalesi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (21), 2, 171-194.
- Evliya Çelebi (2011). *Seyahatname*. (S. A. Kahraman Haz.). 9. 1, YKY: İstanbul.
- Eyice, S. (1996). Galata Kulesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13, 313-316.
- Eyice, S. (2017). *Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u*. Yeditepe: İstanbul.

- Fleet, K. (1997). Ottoman Grain Exports from Western Anatolia at the End of Fourteenth Century, *Journal of the Economic and Social History of Orient*, (40), 3, 283-293.
- Fleet, K. (1996). Turkish-Latin Relations at the End of the Fourteenth Century. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, (49), 1/2, 131-137.
- Fleet, K. (1993). The Treaty of 1387 between Murad I and the Genoese. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, (56), 1, 13-33.
- Galt, J. (1813). *Letters from the Levant: Containing Views of the State of Society, Manners, Opinions and Commerce in Greece and Several of Principal Islands of the Archipelago*, (haz.) T. Cadell, W. Davies, London.
- Gyllius, P. (2000). *İstanbul Boğazı*. (E. Özbayoğlu Çev.). Eren Yayıncılık: İstanbul.
- Heyd, W. (2000). *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*. (E. Z. Karal Çev.). TTK: Ankara.
- İnalçık, H. (2005). *Akdeniz ve Türkler*. Doğu-Batı, 34, 133-169.
- Jacoby, D. (1997). *Silk Crosses the Mediterranean. Le vie del Mediterraneo. Idee uomini, oggetti (Secoli XI-XIV)*, (G. Airdi Ed.): Genova 19-20.04.1994, Genova.
- Kislinger, E. (2016). *Neorion und Prosporion – die alten Häfen am Goldenen Horn. Die byzantinischen Häfen Konstantinopels*, (F. Daim Ed.). Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums: Mainz, 91-97.
- Küpeli, Ö. (2008). *Osmanlılar ve Doğu Ticaret Yolları Üzerine (XV.-XVII. Yüzyıllar)*. Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan, (N. N. Kara, L. Daşdemir, Ö. Küpeli Haz.). Meta Basım: İzmir.
- Mango, C. (2018). *Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu*. (G. Çağalı Güven Çev.). 4. Baskı, YKY: İstanbul.
- McKercher, B., du Cros, H. (2002). *Cultural Tourism: The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*. Routledge: New York, London.
- Mitler, L. (1979). The Genoese in Galata: 1453-1682. *International Journal of Middle East Studies*, (10), 1, 71-91.
- Mundel-Mango, M. (2000). The Commercial Map of Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers*, 54, 189-207.
- Müller-Wiener, W. (1975). Kuşadası und Yeni Foça Zwei Italienische Grünungsstädte des Mittelalters. *Istanbul Mitteilungen*, 25, 399-420.
- Nicol, D. (2000). *Bizans ve Venedik: Diplomati ve Kültürel İlişkiler Üzerine*. Sabancı Üniversitesi: İstanbul.
- Oral, M. (2012). Antalya Kız / Oğlan Kuleleri. *Belgi*, 3, 223-230.
- Ostrogorsky, G. (2006). *Bizans Devleti Tarihi*. (F. Işıltan Çev.). TTK: Ankara.
- Ostrogorsky, G. (2007). Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni. *Cogito*, 17, 7. Basım, 51-67.
- Özyiğit, Ö. (2014). 2013 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları. (H. Dönmez Haz.). 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, 139-164, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: Gaziantep.
- Özyiğit, Ö. (2016). 2014 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları. (A. Özme Haz.). 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, 585-602, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: Erzurum.
- Parlaz, S. (2015). XV. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Cenevizliler (1400-1450). 1. *Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi*, 04-05 Mayıs 2015, Saraybosna, (H. Kara Ed.), Denizli, 219-224.
- Pfeifer-Taş, Ş. (2012). Suggestions as to the Localization of the Harbour of Ayasuluk and the Italian Settlement During the Aydınoğulları Dynasty from a New Perspective. *20th CIÉPO Symposium New Trends in Ottoman Studies*, Rethymno, Crete, Greece, 27 June – 1 July 2012, 1087-1107.
- Piri Reis (1973). *Kitâb-ı Bahriye*. (Y. Semenoğlu Haz.). Tercüman Yayınları: İstanbul.
- Sağlam, H. S. (2016). Anadolu'daki Armalı Ceneviz Yazıtları. *Orta Çağ'da Anadolu'da Kültürel Karşılaşmalar: 12.15. Yüzyıllarda Anadolu'da İtalyanlar Sempozyum Bildirileri*, 13 Mayıs 2016, (F. Yenişehirlioğlu Haz.), (A. B. Kırıcı, M. Türkyılmaz, B. N. Öz, Ed.) Koç Üniversitesi, Vekam: Ankara.

- Sağlam, H. S. (2020). Galata Kulesi'nin Ceneviz Dönemine Yönelik Bir Yeniden Değerlendirme. *Yıllık 2: Annual of Istanbul Studies*, 53-80.
- Schefer, Ch. (2000). (Haz.), *Bertrandon de la Broquère'in Denizaşırı Ziyareti*. (İ. Arda Çev.), Eren Yayıncılık: İstanbul.
- Tekin, O. (2010). İstanbul'un Tarihini Sikkelerden Okumak Tarih Boyunca İstanbul'da Sikke Darbı ve Sikkeler. *Tarihi İçinde İstanbul, Uluslararası Sempozyum 14-17 Aralık 2010, Bildiriler*, (D. Hut, Z. Kurşun, A. Kavas Haz.). 45-77, İstanbul.
- Thévenot, J. De (1689). *Voyage the Thévenot au Levant*. y.y.: Paris.
- Tok, E. (2014). Kuşadası, Güvercinada Kalesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, XXIII, 2, 61-83.
- Tournefort, J. P. (2013). *Tournefort Seyahatnamesi*. 4. Basım, (S. Yerasimos, Ed.). (A. Berktaş, T. Tunçdoğan, Çev.). Kitap Yayınevi: İstanbul.
- Yalçın, A. B. (2012). Anadolu Kavağı, Yoros Kalesi 2010 Yılı: Kazı, Koruma-Onarım Çalışmaları, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3, (H. Dönmez, Ö. Ötgün Haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı: Ankara.
- Yılmaz, L. (2015). Bizans Devrinde Likya Bölgesi Liman Yerleşmeleri. (*Basılmamış Doktora Tezi*). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Zarinebaf, F. (2018). Feeding Istanbul: The Merchants of Galata and the Provisioning Trade. *Mediterranean Encounters*, California. (2021, Haziran 01). <http://www.jstor.com/stable/10.1525/j.ctv2n7dwz.12>

İnternet Kaynakları

- "Amel Dağı Kaleleri: Qalaat Al Chakif (Beaufort Kalesi), Qalaat Tibnin (Toron Kalesi), Qalaat Chakra (Dubieh Kalesi), Qalaat Deir kifa (Maron Kalesi), Burj Al Naoqoura (Naqoura kulesi)". (2021, Mayıs 15). <https://www.worldheritagesite.org/tentative/id/6435>
- Çandarlı Kalesi. (2021, Mayıs 12). <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/izmir/gezilecekyer/candarli>.
- Foça Kalesi. (2021, Mayıs 12). <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/>
- Geçici Listeler. (2021, Mayıs 15). <http://whc.unesco.org/en/tentativelists>
- Haçlı Kaleleri. (2021, Mayıs 15). <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1491>
- İspanya - Portekiz - Fransa Sınırında Savunma Kaleleri. (2021, Mayıs 15). <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1021>
- Malta Limanları Çevresinde Şövalye Kaleleri. <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/982>, Erişim tarihi: 15.05.2021.
- The Criteria for Selection. (2021, Mayıs 15). <http://whc.unesco.org/en/criteria>.
- UNESCO, Trading Posts and Fortifications on Genoese Trade Routes from the Mediterranean to the Black Sea. (2021, Mayıs 12). <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/>.
- UNESCO, Trading Posts and Fortifications on Genoese Trade Routes from the Mediterranean to the Black Sea. (2021, Mayıs 12). <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5575/>.

Görsel Malzeme Kaynakları

- Bartın, Amasra Kalesi. (2021, Haziran 12). <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bartın/gezilecekyer/amasra-kalesi>
- Ceneviz Cumhuriyeti. (2021, Haziran 01). https://tr.wikipedia.org/wiki/Ceneviz_Cumhuriyeti#/media/Dosya:Repubblica_di_Genova.png
- Çandarlı Kalesi. (2021, Haziran 01). <https://www.izmir-dikili.bel.tr/tr/candarli-kalesi>
- Çeşme Kalesi, İzmir. (2021, Haziran 01). <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44103/izmir-cesme-muze-mudurlugu.html>

Düzce, Akçakoca Kalesi. (2021, Haziran 01). <https://www.arkeolojikhaber.com/galeri-duzcedeki-ceneviz-kalesi-373/sayfa-3/>

Foça Kalesi, İzmir. (2021, Haziran 01). https://www.foca.bel.tr/video_galeri-10-PHOKAIA_VE_UNESCO_D%C3%9CNYA_K%C3%9CLT%C3%9CR_M%C4%B0RASI_GE%C3%87%C4%B0C%C4%B0_L%C4%B0STES%C4%B0NDE_FO%C3%87A_KALES%C4%B0.aspx

Galata Kulesi, İstanbul. (2021, Haziran 01). <https://www.tarihiistanbul.com/tarihi-galata-bolgesi-ve-galata-kulesi>

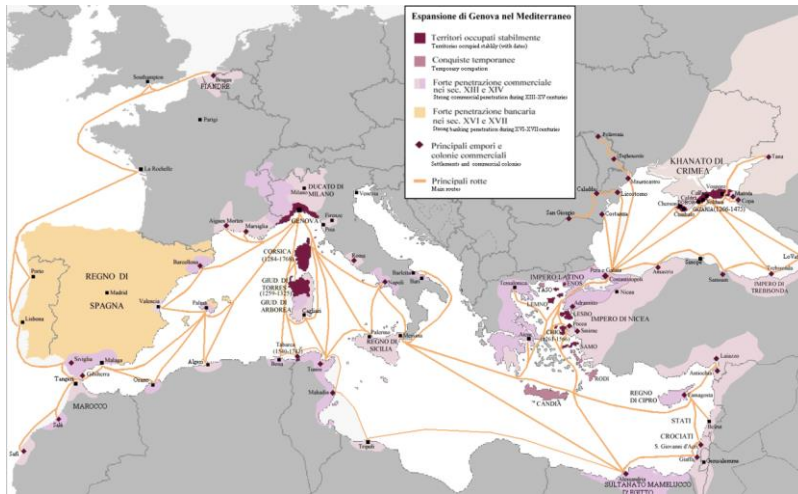
Kuşadası, Güvercinada Kalesi. (2021, Haziran 01). <https://aydin.ktb.gov.tr/TR-64456/guvercinada-kalesi.html>

Scalanova, Veue de Scalanova proche de Smyrne – Tournefort Joseph Pitton de – 1717. (2021, Haziran 12). https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Veue_de_Scalanova_proche_de_Smyrne_-_Tournefort_Joseph_Pitton_De_-_1717.jpg#/media/File:Veue_de_Scalanova_proche_de_Smyrne_-_Tournefort_Joseph_Pitton_De_-_1717.jpg

Sinop Kalesi. (2021, Haziran 12). <https://sinopkulturturizmi.files.wordpress.com/2014/06/a3.jpg>

Yoros Kalesi. (2021, Haziran 12). <https://www.beykozgundem.com/kultur-ve-sanat/yoros-kalesinin-buyuleyici-manzarasi-h18751.html>

Fotoğraflar

F. 1. Akdeniz'de Ceneviz egemenliği, (<https://tr.wikipedia.org>)

F.2. Galata Kulesi, İstanbul, (<https://www.tarihiistanbul.com>)

F. 3. Yoros Kalesi, İstanbul, (<https://www.beykozgundem.com>)

F. 4. Foça Kalesi, İzmir, (<https://www.foca.bel.tr>)

F. 5. Çeşme Kalesi, İzmir, (<https://kvmgm.ktb.gov.tr>)

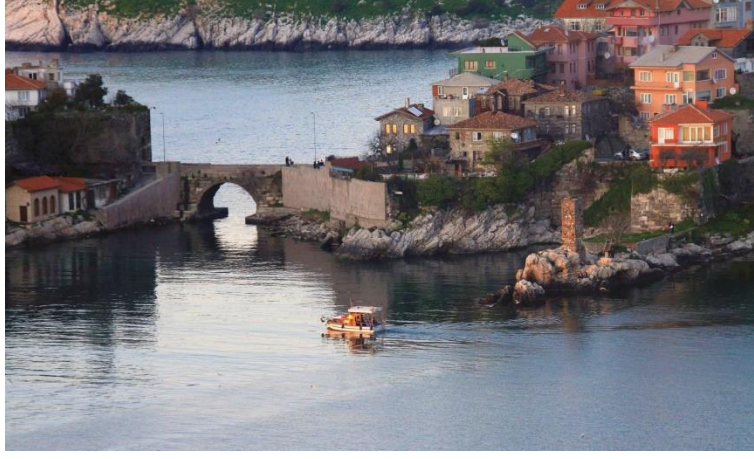
F. 6. Scalanova, Tournefort, (<https://commons.wikimedia.org>)

F. 7. Kuşadası, Güvercinada Kalesi, (<https://aydin.ktb.gov.tr>)

F. 8. Çandarlı Kalesi, (<https://www.izmir-dikili.bel.tr>)

F. 9. Bartın, Amasra Kalesi, (<https://www.kulturportali.gov.tr>)

F. 10. Düzce, Akçakoca Kalesi, (<https://www.arkeolojikhaber.com>)

F. 11. Sinop Kalesi, (<https://sinopkulturturizmi.files.wordpress.com>)